

16. Orta Doğu'da Edebî Gazeteciliğe Genel Bir Bakış¹

Rümeysa BAKIR DAYI²

APA: Bakır Dayı, R. (2024). Orta Doğu'da Edebî Gazeteciliğe Genel Bir Bakış. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö15), 300-317. **DOI:** <https://zenodo.org/record/13823865>

Öz

Edebiyat ve gazetecilik ilk başta birbirinden bağımsız türler olarak görünse de her ikisi bir mekanizmanın birbirine bağlı iki ayrı çarkı gibidir. Edebî gazetecilik, haber değeri taşıyan durum ve olayların edebî yöntem ve biçimler kullanılarak gerçeğe uygun şekilde okuyucuya aktarılması şeklinde tanımlanabilir. Gazete ve dergilerde çıkan edebî yazılar edebiyatın naifliğini almasına rağmen haber niteliği taşıması nedeniyle de oldukça realist bir duruş sergilemiştir. Zira Orta Doğu'da modern bağlamda gazete ve dergilerin çıkışı matbaa ile başlamış, aynı anda arkasından sömürgeciliği ve buna bağlı olarak Arap milliyetçiliğini doğurmuştur. Orta Doğu'da edebî gazetecilik, konu ve dil bakımından zamanla çeşitlilik yaşamıştır. İlk çıkan gazete ve dergiler 19.yy'ın son dönemlerinde kendini daha çok siyasî amaçlı göstermiş, 20.yy'da ilmi, toplumsal ve edebî konuları da kapsamış, gazete formunda şekil alıp yayınlanmaya başlamıştır. Arap edebiyatının önde gelen kalemleri hem gazeteleri kurarak hem de yazılarını buralarda neşrederek gazetecilikte oldukça başarılı olmuşlardır. Alandaki gelişmeleri takip etmeyi asla bırakmayıp ya Suriyeli edipler gibi ülkelerinde edebî kısıtlamalar yaşadıklarında Mısır'a göç edip orada Suriye gazeteciliğini devam ettirmişler ya da Mehcer edebiyatçıları gibi gittikleri ülkelerde Arap dilinde gazete çıkarmaya çalışmışlardır. Sömürgeciliğin en çok dili etkilemiş olması gazetecilikte ya iki dilli yayınların çıkmasını ya da özellikle Arap dilini ön plana çıkaran Arapça gazetelerin neşrini gündeme getirmiştir. Çalışmada Orta Doğunun hepsi olmamakla birlikte edebî gazetecilik tarihinde öne çıkan ülkeler, gazete ve dergiler, onları neşreden yayıncılar ve yaşanan dönemsel değişiklikler genel bir bakış açısıyla ele alınarak çalışılmış, alana katkı sunması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Orta Doğu, Edebî Gazetecilik, Arapça Gazete, Dergi, Arap Edebiyatı

Beyan (Tez/ Bildiri): -Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı - Turnitin, Oran: 2

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 20.07.2024-**Kabul Tarihi:** 20.09.2024-**Yayın Tarihi:** 21.09.2024; **DOI:** <https://zenodo.org/record/13823865>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü/ Assist. Prof. Bayburt University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences (Erzincan, Türkiye), rbakirdavi@bayburt.edu.tr, **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0002-8945-8776>, **ROR ID:** <https://ror.org/050ed7z50>, **ISNI:** 0000 0004 0399 2906,

Crossref Funder ID: 501100017020

An Overview of Literary Journalism in the Middle East³

Abstract

Literary journalism can be defined as conveying newsworthy situations and events to the reader in a realistic manner using literary methods and formats. The establishment of newspapers and magazines in the modern context in the Middle East started with the printing press, and simultaneously gave birth to colonialism and, accordingly, Arab nationalism. The first newspapers and magazines showed themselves to be more politically motivated in the late 19th century, and in the 20th century they also covered scientific, social and literary issues, and began to take shape and be published in newspaper form. The leading writers of Arabic literature have become very successful in journalism by both establishing newspapers and publishing their articles in them. They never stopped developing in the field. They either emigrated to Egypt and continued Syrian journalism there when they experienced literary restrictions in their country, like the Syrian literati, or they tried to publish newspapers in Arabic in the countries they visited, like the Mahjar literati. The fact that colonialism affected the language the most has brought about the emergence of bilingual publications in journalism or the publication of Arabic newspapers that especially emphasize the Arabic language. In the study, although not all of the Middle East, the prominent countries in the history of literary journalism, newspapers and magazines, the publishers that published them and the periodic changes experienced were tried to be discussed from a general perspective.

Keywords: Middle East, Literary Journalism, Arabic Newspaper, Magazine, Arabic Literature.

³ **Statement (Thesis / Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.
Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.
Funding: No external funding was used to support this research.
Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.
Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.
Similarity Report: Received - Turnitin, Rate: 2
Ethics Complaint: editor@rumelide.com
Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 20.07.2024-**Acceptance Date:** 20.09.2024-**Publication Date:** 21.09.2024; **DOI:** <https://zenodo.org/record/13823865>
Peer Review: Two External Referees / Double Blind

Giriş

Edebiyat ve gazetecilik arasındaki ilişki çok eski zamanlardan beri birbirini tamamlamıştır. Sanatsal öğelere sahip edebî öykü ve makalelerin yayınlanması hem kültürel alanı destekleyen platformlar oluşturmuş hem de dönemin ilk gazetelerinin yayın hayatında varlıklarının devamını devamını sağlamıştır. 19.yy'ın başlarına denk gelen edebiyat-gazetecilik ilişkisi, fikirlerin açık olduğu, canlı ve kendine özgü okur kitlesinin ilgisini cezbetmek ve gazetenin malî kaynağının istikrarlı bir şekilde ilerlemesiyle ayrı bir önem taşımıştır. Öte yandan aynı dönemde günlük, haftalık ya da aylık fark etmeksizin bütün gazete ve dergilerin satışlarını artırmak ve ekonomik kapasitesini geliştirmek için yeni bir okuyucu kitlesi oluşturmanın yolları aranarak okuru cezbetme gücünü kaybeden günlük, siyasî ya da vuku haberlerinin yerini edebî yazılar almıştır.

Bu dönemde, kitaplar basılmadan önceki süreçte eserler, gazeteler tarafından kısa makaleler veya tefrika romanlar şeklinde, haftalık bölümler halinde yayımlanmıştır. Bu yöntemle, hem okuyucu kitlesi genişletilmiş hem de gazetelerin basın hayatına canlılık kazandırılmıştır. Arap edebiyatı, münferit bir edebiyat olarak değerlendirilse de, seri romanların gazetelerde yayımlanması konusunda geri kalmamıştır. Arap basını, edebî eserlerin okunmasına ve takdir edilmesine önemli katkılarda bulunan özgün bir edebiyat türü olarak, edebiyat eleştirilerine de yer vermekte kayda değer bir rol oynamıştır. Bu bağlamda, Lübnanlı tarihi roman yazarı Corcî Zeydân'ın (1861-1914) el-Hilâl dergisinde ve Mısırlı yazar Necib Mahfûz'un (1911-2006) el-Ehrâm gazetesinde düzenli olarak yayımladıkları eserler, bu sürecin en önemli örnekleri arasında yer almaktadır. Özellikle, Necib Mahfûz'un "Evlâdu Hâretinâ" (Mahallemizin Çocukları) adlı eseri, sansürlenmeden önce bu gazetede yayımlanmıştır (URL-1; es-Sukkût, 2007, s. 592).

Gazetecilik, Arap edebiyatının edebî anlamda yenilenme dönemi olan nahda dönemi edebiyatçılarının yazılarına da ev sahipliği yapmıştır. Örneğin, Mısırlı gazeteci, düşünür ve siyasetçi olan Muhammed Hüseyin Heykel'in (1888-1956) Arap edebiyatında ilk edebî roman olarak kabul edilen *Zeyneb'i es-Siyâsetu'l-Usbû'yye* (Haftalık Siyaset) adlı gazetede, yine Mısırlı edebiyatçı, düşünür ve eleştirimen Tâhâ Hüseyin'in (1889-1973) otobiyografi alanında yapılan ilk çalışmalardan sayılan *el-Eyyâm'ı el-Hilâl* (Hilal) gazetelerinde yayımlanmıştır (Nevfel, 2008, s. 172). Bunların yanında aynı dönem edebiyatçılarından Mısırlı gazeteci, mütefekkir, şair ve edebiyatçı Mahmûd Abbâs el-Akkâd (1889-1964) tek romanı olan *Sâre'yi el-Belâğ* (Demeç) gazetesinde yayımlamıştır. er-Râfi' (1881-1937), el-Menfalûtî (1876-1924), el-Mâzinî (1890-1949), Ahmed Emîn (1886-1954), Selâme Mûsâ (1887-1958) gibi Arap edebiyatının birbirinden farklı önemli edip, şair ve düşünürlerin yanında Arap edebiyatında 20.yy'dan sonra gerçekleşen yenilenme sürecini Arap şiirinde gösteren Apollo grubu şairleri (Detaylı bilgi için; (Adalar, 2007), Mehcer edebiyatının Amerika'ya göç eden Arap edebiyatının hem edebî hem felsefi yönünü tek potada eriten usta edebiyatçıları (Bakır Dayı, 2021) hem kendi çıkardıkları gazete ve dergilerde hem de Arap topraklarında çıkan yayınlarda yazılarını yayınlamışlardır (es-Sukkût, 2007, s. 546)

Arap edebiyatında gazeteciliğin daha erken tarihlerine bakılırsa 1860'lı yılların kırılma noktası olduğu görülebilir. Zira o yıllardan sonra resmî gazeteler çıkmış, el-Cerîde kelimesi; haberlerin, olayların geçtiği, yayınlanan sayfa manasındaki gazete anlamında Arap literatürüne geçmiş, ardından bilimsel ve edebî gazeteler içinde el-Mecelle (dergi) kelimesi kullanılmıştır (Mustafa & Hasan, 2004, ss. 508, 855).

Arap edebiyatında eski bir tür olan edebî tenkit de edebî gazetecilikte kendini göstermiş, Arap gazetelerindeki yazar ve gazetecilerin hayal güçleri ile üretip, ortaya koymaya çalıştıkları ürünleri inceleyerek eserler hakkında bazı hükümler vermiştir. Bu sayede gazetelerde yayımlanan çalışmalar,

apriori bilgiden çıkıp, özgün ve net tanımlar içeren toplumsal ve bilimsel yayınlardan oluşmuştur. Bu konuda Faslı roman yazarı Mustafa Lağtîrî (d.1965) gazetelerde yayınlanan edebî eserlerin eleştiri almasının sebebini şu şekilde dile getirmiştir. “Genel veya özel olarak yayınlanan bütün edebî eserler için eleştiri çok gereklidir. Çünkü edebî metin, eleştiri ona hayat verene kadar hareketsiz, neredeyse cansızdır.” (URL-2). Aynı zamanda edebî eleştiri yönünden gazetecilik eleştirisini, tüm okuyucular tarafından kendi başlarına ele alınabilme kolaylığı nedeniyle diğer edebî eleştirilerden farklı değerlendirilebilir. Nitekim gazete ve dergiler; geniş çapta kabul görmekte olup yayınlanan eserleri, kısa yoldan kolay ve okumaya teşvik edici bir şekilde okuyucu kitlesine tanıtarak edebiyata büyük bir hizmet sağlamaktadır. Edebî gazetecilikte aynı zamanda Arap toplumunun hassas olduğu kuşak çatışması, kadın hakları gibi çetrefilli konular içeren sosyolojik edebî metinler de gündeme gelmiş, bu medya platformları sadece hikâyelerin paylaşıldığı alan olmamış, fikirlerin sunulduğu ve konuların tartışıldığı, her türden düşünce, siyasi ve edebî makaleler içeren bir meydan olmuştur. Bu nedenle edebî bağlamda ilerlemeyi teşvik eden edebî gazetecilik, genç Arap şair, hikâye yazarı ve tiyatrocularına gazetelerin kültür sayfalarında eserlerini tanıtmaya imkânı sağlamıştır.

Arap gazetecilik tarihinde 1850'den sonrası dönem dil, ifade özgürlüğü ve konu bakımından oldukça önemli bir dönem olmuş, özellikle Lübnanlı yazar Edîb İşhâk (1856-1885), gazeteciliği zayıf ifadelerden kurtarmış daha edebî ifadelerle okuyucuyu ilgisini çekerek onu etkilemiştir. Yazılarındaki mükemmel kompoze ediş, üslubundaki zarafet ve ifadelerindeki sağlamlık diğer yazarların da onu taklit etmesine sebep olmuştur (İşhakoğlu, 2019, s. 48). O dönemde Mısır'da Hidiv İsmail'in son döneminde gazetecilik tamamen özgür olmuş, maddî ve edebî destek almış olup Lübnan ve Suriyeli yazarların oraya taşınmasına ve Mısır'da gazete basımına öncülük etmesine sebebiyet vermiştir (dî Tirâzî, 1913, s. 9). 1876 yılında Ahmet Mithat Paşa'nın Suriye'ye gelişi ile Suriye'de de basın özgürlüğü büyük ölçüde iyileşme yaşamıştır.

Genelde Arap edebiyatına özelde Lübnan edebiyatına bambaşka bir nefes getiren Mehcer edebiyatı yazarlarının gazetecilik alanında yaptığı yenilikler de oldukça dikkat çekicidir. Göç ettikleri ülkelerde edebiyat, sanat, ticaret ve sanayi gibi birçok alanla uğraşmış olan Mehcer edebiyatçılarının bazıları da gazetecilikle ilgilenmiş, kendi basın-yayın organlarını kurmuşlardır. 1892 yılında Suriyeli yayıncı Necîb 'Arabilî (1861-1904) kardeşi İbrahim ile çıkardığı *Kevkebu Emrikâ*, Kuzey Amerika'daki ilk Arapça gazete olup 1908 yılına kadar yayın hayatı devam etmiştir. *Kevkebu Emrikâ*'dan sonra Arap basını Kuzey ve Güney Amerika'da hızla yayılmış olup ABD, Meksika, Brezilya, Kolombiya ve Arjantin'de Arapça gazete ve dergiler çıkarılmıştır. Boyutları sekiz sayfayı bulan, günlük çıkarılan gazeteler dahil o dönemde yaklaşık 50 tane dergi ve gazete çıkarılmıştır. Gazete ve dergilerin yayınlanmasında Amerika basınından yazım, biçim ve içerik ölçülerinden faydalanılmış, ardından Mısır ve Suriye bölgesindeki bazı gazeteciler de bu yenilikleri Mehcer edebiyatçılarından alma fırsatı yakalamışlardır. Bu durumda bu gazeteler basın alanında Doğu ve Batı arasında bir köprü görevi de üstlenmiştir. Bu gazetelerin ele aldığı konular ise romanlarında ve şiirlerinde olduğu gibi daha çok Arap milliyetçiliği ve Arap dilinin önemi üzerine olmuş, bunun yanında Suriye, Mısır ve Lübnan'ın o dönemde içinde bulunduğu karışıklık da tartışılmıştır. Bu konuların yanında tıp, sosyoloji ve tarih gibi ihtisasi konulara da yer verilmiştir. Örnek olarak 1913 yılında Nesîb Arîda (1887-1946) tarafından New York'ta kurulan ve Mihâil Nu'ayme tarafından editörlüğünün yapıldığı uluslararası edebiyat ve sanat dergisi *el-Funûn* dergisi güzel sanatlar alanında çıkarılan bir dergi olup Avrupa'daki diğer dergilerle kıyaslanabilecek boyutta bir dergidir (Yazıcı, 2003, s. 366).

Matbaaların kurulması gazete, dergi ve kitapların basılmasını ve edebiyatın gelişmesini de hızlandırmıştır. Arap gazeteciliğinin temeli olan ilk Arap matbaası ise İtalyan'ın Fano şehrinde ardından

İstanbul, Lübnan ve Şam gibi diğer ülkelerde kurulmuştur. Ardından 1798'de Napolyon'un Mısır'a girmesiyle matbaayı getirip kendi broşürlerini Arapça olarak bastırmış ardından matbaa Kahire'deki dönemin önemli isimleri için kurulmuş bir saray olan Beytü's-Sinnârî'ye nakledildikten sonra 1801 yılına kadar faaliyet göstermiştir. Muhammed Ali 1819'da bu Fransız matbaasının bir nevi kalıntılarından yeni bir matbaa kurmuş, adını da el-Matn'atu'l-Emîriyye, el-Mîriyye, el-Matba'atu'l-Âmire (Emirlik Matbaası)veya el-Tıbbâ'atu'l-Hidivviyye (Hidiv Matbaası) adını vermiştir. Bu matbaayı daha da geliştirerek 1822 yılında İtalyanca ve Arapça alfabeyle de eklemiş, Arap mirasına katkıda bulunan çalışmaları basmaya başlamıştır. 1820 yılında Kavalalı Mehmed Ali Paşa (1769-1849) tarafından Mısır'daki yenilikçi hareketlerinden biri olarak Bulak matbaası kurulmuş, ilk olarak Osmanlı dönemi tarihçi, hekim ve mütercimlerinden Şânizâde Atâullah Efendi'nin Fransızca'dan çevirisini yaptığı Vesâyânâme-i Seferiyye'si ardından 1822 yılında da Kâmûsu İtalyânî ve 'Arabî adında İtalyanca ve Arapça sözlük basılmıştır (Erol, 2020, s. 182)

20. ve 21.yy'da tüm Dünya'da gerçekleşen teknolojik gelişmeler ve internet gazeteleri kendini haliyle Orta Doğu'da da göstermiştir. Basın da dönemin teknolojik başarılarından yararlanmış, elektronik baskıdan faydalanmıştır. 1970'li yıllarda video metinlerden faydalanılmış, 1995'te ise *eş-Şarku'l-Evsât* (Orta Doğu), 1969'da el-Vilâyetü'l-Müttehidetü'l-Emrikiyye (Amerika Birleşik Devletleri) adında elektronik gazete yayınlanmıştır. Fakat çalışmanın amacı Orta Doğu'daki gazeteciliğin ilk dönemlerini ele almak olduğu için bu konuya değinilmemiştir.

Mısır'da Gazetecilik

Arap toplumunda gazetecilik tarihi 18.yy'ın sonlarında ilk olarak Mısır'da kendini göstermiştir. Mısır'da yürütülen gazetecilik faaliyetleri dört evrede ele alınmaktadır. İlk dönem Osmanlı paşası Mısırlı Mehmed Ali Paşa (1769-1849) dönemi, ikinci dönem Mısır hidivi İsmail Paşa (1830-1895) dönemi olup üçüncü dönem ise İsmail Paşa zamanından İngiliz işgaline kadar olan dönemdir. Son dönem ise işgal dönemi ve günümüze kadar gelen dönemdir. Fransızların 1798'de Mısır'a girişleri ile gazetecilik de ülkeye giriş yapmıştır. Zira Mısır'da kaldıkları süre boyunca (1798-1801) *Décade Egyptienne* (Mısır'ın On Yılı) ve *Courrier D'Égypte* (Mısır Basını) adında iki Fransız gazetesi çıkarmışlardır. Fransızlar Mısır'da bunun yanında ülkede olan biteni anlatan ve işçilere dağıtılmak üzere askerî ve hukukî konuları ele alan *et-Tenbîh* gazetesini de çıkarmışlar, editörlüğünü de işgal sırasında ülkedeki gelişmeleri kaleme alan İsmail el-Ğaşşab (1700-1815) yapmıştır. İlk gazete olarak *et-Tenbîh* çıkmasına rağmen Mısır'da resmî olarak çıkan ilk gazete Mehmed Ali Paşa tarafından 1828 yılında kurulan *el-Vekâi'u'l-Mısriyye* (Mısır Gerçekleri) olup ilk başta Türkçe sonra Arapça-Türkçe birlikte ve son olarak sadece Arapça çıkmış ve hala Arapça olarak devam etmektedir. Mısırlı edebiyatçı ve gazeteci Ahmed Fâris eş-Şidyâk (1805-1887) ve Abdülkerîm Selmân'ın (1849-1918) ilgilendiği gazete, hâlâ haftada 3 kere resmî haberleri yayımlamaktadır. Aynı zamanda Ahmed Fâris eş-Şidyâk'ın 1860 yılında İstanbul'da çıkardığı *el-Cevâib* gazetesi, Arap gazeteciliğinde önemli bir adım niteliğindedir. Arap yazarlar arasında büyük öneme sahip olan *el-Cevâib* gazetesi dönemin bütün ediplerinin kalemlerinin mücadele sahası olmuş, 1884 yılına kadar basımı devam etmiştir (Nevfel, 2008, ss. 196-200).

1863-1882 yılları arasındaki Hidiv İsmail'in yönetimi ve İngiliz işgaline kadar olan dönem Mısır gazeteciliğinin üçüncü dönemi olup, Mehmet Ali Paşa'dan gördüğü gibi Arap edebiyatına ve Arap Birliği'nin güçlenmesine katkı sağlamak için Arap edip ve âlimlerle yakın bir diyalog kurarak, gazeteler çıkarmıştır. Hatta Suriyelilerin Mısır'a gelerek Suriye'de ve yurtdışında gazeteler kurmaya başlaması, onların Mısır'da çalışmalarını kolaylaştırarak basını kontrolleri altında tutmalarını sağlamıştır. Mısır gazeteciliğinde önemli adımlar atmaya devam eden Hidiv İsmail, Mehmed Ali Paşa ve dönemin

mutasavvıflarından İbrâhîm Desûki'nin (1839-1878) temellerini attığı, Arapça ilk tıp dergisi olan *el-Ye'sûb* (Yusufçuk) dergisini 1865 yılında aylık olarak çıkarmıştır. Bu dönemde Mısır'da sadece resmî değil gayri resmî çıkan siyasî, ilmî ve edebî gazeteler de çıkarılmıştır. 1866 yılında Ebû's-Su`ûd Efendî tarafından kurulup 1878 yılına kadar yayına devam eden, Kahire'de haftada iki kez yayınlanan ilmî, edebî ve siyasî gazete *Vâdi'n-Nîl* ve 1869'da Mısırlı gazeteci ve edebiyatçı İbrâhîm el-Müveylihî (1846-1906) ile Mısırlı oyun yazarı, çevirmen ve edip Muhammed Osman Celâl'in (1828-1889) Kahire'de kurduğu haftalık çıkan *Nüzhetu'l-Efkâr* (Düşüncelerin Gezintisi) da bunlardan biridir. Ertesi yıl 1870 yılında Arap edebiyatında önemli bir yere sahip olan *Ravzâtu'l-Medâris* dergisi çıkarılmıştır. Bu dergi de ilmî ve edebî bir dergi olup edip Abdullah Paşa Fikrî (1834-1889), Mısırlı astronom ve matematikçi İsmail Mustafa el-Felekî (1825-1901), Mısır'ın eğitim babası olan Ali Paşa Mübârek (1824-1893) gibi Mısır edebiyat dünyasının meşhur birtakım yazarları bağımsız bir kitap gibi herhangi bir konuda seri makaleler yayınlamışlardır. Gazete yayın hayatına hâlâ senede birkaç defa olmak suretiyle devam etmektedir (Nevfel, 2008, ss. 201-208).

Mısır'ın eski halkı olan Kıptiler de gazetecilik alanında kendine bir yer almış, 1877 yılında Mısır'da Mihâil Efendî Abdusseyyîd Kıptilerin ilk gazetesi olan *el-Vatan* gazetesini çıkarmıştır. İhtilal zamanında bir müddet basımına ara verilen gazete 1900 yılında çıkmaya devam etmiştir.

Hidiv İsmail, edebiyata ve edebiyatçıya önem veren bir yönetici olması, diğer ülke edebiyatçılarının da ilgisinin Mısır'a yönelmesine sebep olmuştur. Örneğin o dönemde siyasî basından sıkıntı çeken Suriye ve Lübnanlı yazarlar İskenderiye'ye gelmiş, Mısır'da Şam bölgesinin basını yeniden canlanmıştır. Aslen Lübnanlı olan gazeteci Selîm Taklâ (1849-1892) yirmi altı yaşındayken Mısır'a göç etmiş, İskenderiye'de matbaa kurmuştur. Hidiv İsmail zamanında desteğin yanında birçok sıkıntı da çekmiş, hatta Hidiv İsmail, yazarın kendi cüretkarlığı nedeniyle onu önce hapsetmiş ardından serbest bırakmıştır (Dâğır, 2000, s. 299). Bunun yanında Suriyeli 19.yy Arap edebiyatının önemli şahsiyetlerinden Edîb İshâk, (1856-1885) Suriye'de önce *Semerâtu'l-Fünûn* ve *et-Tekaddüm* dergilerinde editörlük yaptıktan sonra Lübnan'da Zehrâtu'l-Edeb Cemiyeti'ne katılmış, ardından İskenderiye'ye taşınmış, Selîm en-Nakkâş (1856-1885) ile birlikte oyun yazımı yapmış ve Kahire'de islamî düşünür ve siyasî aktivist olan Cemaleddin el-Afgânî (1838-1897) ile tanışıp onun cesur duruşundan etkilenmiştir (Dâğır, 2000, s. 250,251). Ardından Kahire'de 1877 yılında *Mısır* dergisini çıkarıp İskenderiye'ye geri dönüp Selîm en-Nakkâş ile *et-Ticâret* dergisini çıkarıp Cemaleddin el-Afgânî'nin bazı yazılarına da yer vermiştir. Mısır hükümeti tarafından bu iki derginin çıkartılması durdurulunca 1880'de Paris'e gidip Mısır'ı-Kâhire adlı Arap dergisini çıkarmıştır (Dâğır, 2000, s. 1136,1137; dî Tirâzî, 1913, s. 294).

Lübnanlı Selim ve Beşşâr Taklâ kardeşler, 1876 yılında *el-Ehrâm* çıkarmışlar, dergi büyük bir popülerlik elde edince Kahire'ye taşınmış, 1930'lara kadar yayın hayatına devam etmiştir. Yine Edîb İshâk ve Selîm en-Nakkâş tarafından İskenderiye'de 1880 yılında *el-Mahrûsa* gazetesi çıkarılmış, zamanla birçok el değiştirmiş ama yayın hayatına devam etmiştir. Şuan Kahire'de günlük gazete şeklinde İlyâs Ziyâde tarafından çıkarılmaktadır (Sonay, 2022, s. 314).

Genel olarak o dönemde Mısır ve özellikle İskenderiye'deki Arap gazete sahiplerinin çoğunun Suriye veya Lübnanlı olduğu, onlara maddî ve edebî teşvik sağlayan Mısır'ı vatan edindiği söylenebilir. Pek çok Suriye gazetesi yayımlanmış, bunlardan yalnızca *el-Mahrûsa* ve *el-Ehrâm* yayınları devamlılık göstermiştir.

1880'li yıllar Mısır gazeteciliğinde hareketli dönem olmuş, ilk önce 1881 yılında Mısır'da gazetecilikte yayın kanunları çıkarılmıştır. 1882 yılında İngilizlerin Mısır'ı işgal etmesi ve Urabi Paşa'nın "Mısır

Mısırlıların” sloganıyla başlattığı Urabi Paşa Ayaklanması ile konular daha çok siyasî ve millî duyguları barındırmış olup basın organları İskenderiye’den Kahire’ye taşınmıştır. O dönemlerde ilk çıkan günlük gazete de Aleksân Sarrâfiyân el-Ermenî tarafından kurulan *ez-Zemân* gazetesi olmuş onu 1883-1884 yılları arasında yayın yapan *el-Hilâl* dergisi takip etmiştir. Bu iki gazetenin ömrü kısa olmuş, 1888 yılında *el-Mukattem* ve *el-Müeyyed* gazetesi çıkana kadar günlük gazetesi bulunmamış ama bunun aksine *el-Burhân*, *el-Beyân*, *Mir’âtu’ş-Şark* gibi Kahire’de basılan birçok haftalık gazete mevcuttur (dî Tirâzî, 1913, s. 150).

İngiliz işgali ile Mısır’da durumlar tamamen değişmiştir. Ondan önce Arap gazetelerinin tek amacı hükümete karşı çıkmadan Mısır’ın çıkarlarını gözetmektir. İngilizlerin Mısır’ı işgal etmesi, Fransa’nın Mısır’ın yanında olmayışı ve Mısır’da yaşanan olaylar gibi siyasî dengelerin değişmesi gazetelerin yayım hayatını da etkilemiştir. Bir kısım yazar İngilizlere karşı Osmanlı’nın yanında yer almış bazıları İngilizlere karşı Fransa’nın yanında, bazıları da direk İngilizlerin yanında yer almıştır. İngilizlerin yanında yer alanların çıkardığı ilk gazete *ez-Zemân’l-Mütekaddem* ve *el-Mukattem* gazeteleri olmuştur (Livaoğlu Mengüç, 2019, s. 203). İngiliz taraftarlığı hoş karşılamayan Arap milliyetçileri, ertesi yıl Şeyh Ali Yusuf editörlüğünde ve Şeyh Ahmet Mâdî yönetiminde *el-Müeyyed* gazetesini kurmuştur. *el-Müeyyed* gazetesinin çıkışı ulusal basında büyük bir adım olmuştur. Çünkü bu gazetecilik alanında ilk büyük ulusal gazete rolünü üstlenmiş olup milliyetçiler tarafından desteklenen diğer ulusal İslamî gazetelerin de önünü açmıştır.

1892-1900 yılları arasında Arap gazeteciliğinde yaşanan dönem, gazetelerin kendi aralarındaki tartışmaların olduğu, yayınlar kanununun ihlal edildiği, basın özgürlüğünün serbest bırakıldığı, haftalık gazetelerin daha çok çıktığı dönemdir. *el-Mukattem* ve *el-Müeyyed* gazetelerine kendi taraftarlarınca destek devam etmiş olmasına rağmen aralarındaki tartışmalar da bir o kadar yoğunlaşmıştır. O dönemde edebî gazete niteliğinde olan *el-Ehrâm* gazetesi çizgisini korumuştur. (Livaoğlu Mengüç, 2019, s. 213) Ayrıca aynı dönemde gazete sayısı da geçmiş yıllara göre azalmış durumdadır. Zira 1963 yılında yaklaşık 87 basın yayını bulunurken 1900’lü yıllarda 150 civarındadır. Düşüş yaşanmasının nedenlerinden biri yayınların bolluğu ama yazıların basılmasının maliyetli oluşu, yayın kanunlarına uyma mecburiyetidir.

1900’lü yıllara gelince Arap basını, en yüksek seviyesine çıkmış, İngilizlerin de yayın kanunlarına karşı gelip basın özgürlüğünü desteklemeleri, Mısır’da milliyetçi ya da farklı taraflar dahi olsa fikirlerin kısıtlama olmadan yazıya dökülüşü Mısır’ı gazetecilik alanında gözde bir konuma getirmiştir. Bu durumda Mısır, tüm ülkelerden kalem ustalarının, fikir özgürlüğünü savunanların ya da geçimini basından sağlamak isteyenlerin merkez üssü olmuştur.

1900-1910 yıllarına kadar Mısır gazeteciliği daha çok Suriyeli gazetecilerin elindeyken artık büyük bir kısmı Mısırlıların eline geçmiştir. Gazete yayınları daha çok İskenderiye’de sınırlıyken ulusal gazetelerin sayısının artması ile gazeteler Mısır’daki diğer şehirlerde de kurulmaya başlanmıştır. Gazete konuları çeşitlenmiş, başlıklar ve yazılar daha yenilikçi hale gelmiş ve ulusal gazetelerin boyutu 8 sayfaya kadar çıkmış olup bu durum Mısır halkının basına karşı ilgisini çekmiş, özellikle millî duygulara değinilmesi ile de genç kesimde millî ve coşkun ruhu canlandırmıştır. Aynı zamanda Millî Mücadele döneminde Mısır basını Türkiye’deki gelişmelere de gazetelerde değinmişlerdir. I. Dünya Savaşı sonrası Mısır’ın hukukî durumunu, Osmanlı hâkimiyetinde kalıp kalmayacağını yakından takibe almışlar, Mustafa Kemal’i takdir eden yazılar yayımlamışlardır. Zira Millî Mücadelenin İngilizlere karşı yapılmış olması ve mücadele sonrası yeni Türk rejiminin Arap topraklarında hak talep etmemesi Mısır’daki millî düşünce yanhlarının Türkiye’ye ve Mustafa Kemal’e karşı sempati duymasına neden olmuştur. *el-Ehrâm* gazetesi

Mustafa Kemal'e karşı sempati besleyen gazeteler arasında olup, Mustafa Kemal'e "Doğunun Kahramanı" Millî Mücadele'de zafer kazanılmış olmasını da "Doğunun Batıya karşı zafer elde edişi" şeklinde değerlendirmişlerdir. Bunun yanında İngiliz taraftarlığını savunan *el-Mukattem* gazetesi ise Kuvayı Milliye'yi İtilaf devletlerine karşı önemsiz bir güç olduğu konusunda yazılar çıkarıp Mısır halkının Türkiye'ye karşı düşüncelerini zayıflatmaya çalışmıştır (Baş, 2015, s. 39,40).

Suriye'de Gazetecilik

1849-1863 yılları arasında Mısır gazeteciliği, Mehmet Ali Paşa'dan sonra bir müddet durmuş, o dönemde gazetecilik görevini Suriye almıştır. Yalnız Suriye'de dinî grupların etkin oluşu nedeniyle çıkartılan gazeteler daha çok dinî içerikli bültenlerden oluşmakla birlikte 1851 yılında Arap harfli ilk baskı makinesini Suriye'ye getiren Amerikalı misyoner Eli Smith, (1801-1857) dinî yayınları desteklemiş bunun yanında bilimsel ve coğrafi araştırmalar içeren yayınlar da yapmıştır. İlkinde yılda bir kez sonraki yıllarda dört kez yayımlanan gazete 1855 yılında kapatılır. Ardından on yıl sonra yine Amerikalı misyonerler tarafından 1866 yılında *en-Neşretü's-Şehriyye* adında bir gazete çıkardıktan sonra bunu 1871 yılında haftalık şeklinde değiştirip haftalık şeklinde yayımlatmışlardır.

1855 yılına geri dönüldüğünde dünyadaki ilk resmî olmayan Arapça gazetesi *Mir'ātu'l-Ahvâl* gazetesi yayın hayatına girmiştir. Gazete, 1853-1856 yılları arasında Rusya ve Osmanlı arasında gerçekteşen Kırım Savaşı olaylarını ve aynı dönemdeki Suriye ve Lübnan'daki siyasî ve toplumsal koşulları anlatmaktadır. Gazetenin kurucusu Suriyeli Ermeni yazar Rizkullah Hassûn, (1825-1880) Osmanlı'ya ve yönetim şekline karşı olan bir yazar olup gazetede Türklere ve Osmanlı'ya karşı oldukça sert eleştirilerde bulunmuştur (URL-3). Bu durum 1860'larda da devam etmiş, Osmanlı Devleti'nin haricinde Marsilya'da *Utârid* (Merkür) ve Paris'te *Bercîsu Bârîs* (Paris'in Jüpiter Yıldızı) isimli iki dergi çıkartılmıştır. Beş yıl basım hayatına devam eden dergilerin bu isim de çıkmaları da oldukça manidardır. Zira *Utârid* Merkür gezegenini temsil etmekte ve akıl, sanat ve belagate intisap ederken, *Bercîs* ise Jüpiteri temsil etmekte olup bilim, hikmet ve kâmil akla delalet etmektedir. (Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Mârifetname*, 88, 108,109; URL-4).

Suriye'de gazetecilik, 1860'lardan sonra canlılık kazanmış olup bunların birçoğu resmî gazete olarak basılmıştır. 1865 yılında ilmî çalışmalara önem veren Osmanlı paşası Ahmed Cevdet Paşa (1822-1895) tarafından Şam'da *Sûriye*, Halep'te *el-Furât* gazeteleri çıkarılmıştır. 1900'lü yıllarda Osmanlı Devleti'nde ki padişahın basına karşı sansür uygulaması Suriyeli gazetecilerin özellikle Mısır olmak üzere başka ülkelere göç etmelerine sebebiyet vermiştir. 1909 yılındaki Kanun-i Esasi de yapılan değişiklikler neticesinde padişahın basın üzerindeki sansür denetimi kaldırılmış, parti kurma hakkı getirilmiştir (Çoban İnce & Özdemir, 2023, s. 41). Bu durum kendini Suriye basınında da göstermiş, her partinin kendi gazetesinde kendi görüşlerini sunma imkânı vermiştir.

Lübnan'da Gazetecilik

1858 yılında Lübnanlı yazar ve şair olan Halil el-Hürî (1836-1907) tarafından kurulan *Hadîkatu'l-Ahbâr* (Havadis Bahçesi) gazetesi Osmanlı Devleti'nde İstanbul dışında yayımlanan ilk Arapça gazetedir (di Tirâzî, 1913, s. 25) Özel bir gazete olarak yayına başlayan gazete 1860 yılında Suriye olaylarından sonra Fuad Paşa'nın teklifi üzerine gazeteyi yarı resmi hale getirmiş ve bunun karşılığında Suriye'nin ilk resmi gazetesi çıkana kadar maaş karşılığı 1909 yılına kadar Osmanlı hükümetinin yarı resmi gazetesi olarak yayın yapmıştır. 1860'lı yıllar, Mısır ve Suriye gazeteciliğinde dönem noktası olduğu gibi Lübnan'da da kendini göstermiştir. Lübnan edebiyatının önemli isimlerinden gazeteci ve edebiyatçı Butrûs el-Bustânî

(1819-1883) 1860 yılında *Nefru Sûriye* (Suriye Topluluğu) adlı gazeteyi Suriye topluluğunu milliyetçi duygularla bir araya getirmek amacıyla yayınlamıştır. 1860'tan sonra çıkarılan gazetelerin birçoğu devlet eliyle olmuş, 1861 Cebel-i Lübnan Nizamnamesi ve Özerk Cebel-i Lübnan'ın ilk mutasarrıfı Garabed Artin Davud Paşa (1816-1873) tarafından 1867'de *Lübnân* gazetesi buna örnek olarak verilebilir (Dadyan, 2013, ss. 22-26).

1870 yılı siyasî ve bilimsel gazeteler açısından verimli dönemlerdi. Gazeteciliğin öncüsü, Lübnanlı şair, edip ve gazeteci Yûsuf eş-Şelfûn (1839-1896) *ez-Zehra'yı*, Cizvit tarikatı ise *el-Beşîr'i* adlı gazeteyi çıkarmıştır. Bunun yanında Lübnan edebiyatının ve eğitim alanının öncülerinden Butrûs el-Bustânî de bilimsel ve politik dergi olan ve yayın hayatı uzun süre devam etmiş olan *el-Cennet* ve *el-Cinân* dergilerini çıkarmıştır. Aynı yıl din adamı, gazeteci, seyyah olan aslen Mardinli olan Louis Sâbüncî (1891-1908), *en-Necâh* dergisini çıkarmış, dergide Arap vilayetlerinde Osmanlı'ya karşı kışkırtıcı yayınlar yapmaya, Türklere karşı gelmeye teşvik etmeye başlamıştır (Hızlı, 2022, s. 2). 1871 yılında Amerikalılar tarafından *Kevkebu's-Subhi'l-Münîr*, el-Bustânî tarafından da *el-Cenîn* çıkarılmış, *en-Necâh* kapatıldıktan sonra 1874 yılında Yûsuf eş-Şelfûn tarafından *et-Tekaddüm* dergisi çıkarılmış hatta uzun yıllar yayın yapmaya devam etmiştir.

Arap gazeteciliği bir ülkede yerleşene kadar birçok dönemden geçmektedir. Bunlardan biri de bazı gazetecilerin ülke sınırı edilmeleri ya da siyasî, ekonomik ya da dinî sebepler neticesinde başka ülkelere göç edip oralarda gazete çıkarmalarıdır. Lübnanlı gazeteci ve edip Ya'kûb Sarrûf'un (1852-1927) 1876'da *el-Muktetafı* çıkardıktan sonra Hidiv İsmail'in onu uzaklaştırmasından sonra 1878'de Paris'te *Ebu Neddâre'nin* basımını devam ettirmiş 1885'te de *el-Muktetafı* Mısır'a taşımışlardır (Görgün, 2009, s. 166; Nevfel, 2008, s. 193). Amerika Birleşik Devletleri, Arap göçmenlerin en çok kültürel faaliyetlerde bulunduğu ülke olmuştur. Kendi millî duygularını kaybetmemek ve geleceğe aktarmak için Mehcer edebiyatçıları edebî ekoller, eğitim kurumları ve dernekler kurmuşlardır.

Kuzey Amerika'da haftalık olarak yayım yapan el-Vefâ, et-Turâs; günlük olarak çıkan en-Nesr, el-Cerîdetu'l-Lübnâniyyetu'l-Emrîkiyye; 15 günde bir çıkan el-Kelime; haftalık el-Muhâcir, el-Hudâ, ed-Delîl; aylık çıkan el-Mecelletu't-Ticâriyye Amerika Birleşik Devletleri'nde çıkan diğer gazete ve dergilerden bazılarıdır. Amerika Kitası'na göç eden Arap halkı siyasî koşulların esnekliğinden, özgür ortamdan faydalanarak kurduğu dernekler, çıkardığı diğer gazete ve dergiler de şunlardır; New York'ta *el-Asr* (1894), *el-Eyyâm* (1897), *es-Semîr* (1929); Brezilya'da *el-Feyhâ* (1895), *er-Rakîb* (1897), *el-Menazır* (1899), *es-Sevâb* (1900), *el-Usbe* (1933), *el-Menâhil ve'l-Endelus*. (Mehcer edebiyatın basın yayın faaliyetleri hakkında detaylı bilgi için; (Bakır Dayı, 2021; Hasan, 1962, s. 67,68).

O dönemin Bilâdü's-Şâm bölgesi olan Suriye, Lübnan, Ürdün ve Filistin'de 1885 yılına kadar çıkan gazete ve dergilerin tamamı Hıristiyanlar tarafından çıkarılmış, 1885 yılına kadar bu bölgede hiçbir İslami gazete yayınlanmamıştır. Bu yılda Beyrut'un eski belediye başkanı Abdulkadîr el-Kabbânî (1848-1935) Suriye bölgesinde ki ortak bir yayın kuruluşu ve resmi olmayan ilk gazete *Semerâtu'l-Fünûn'u* çıkarmıştır. İslamî gazetelerin hayata geçirilmesi bundan sonra hız kazanmıştır. Hidiv İsmail'in son dönemlerinde Suriye bölgesinde pek çok gazete yayınlanmış olup bunların en ünlülerinden biri, Lübnanlı edip ve gazeteci olan Halîl Hattâr Serkîs'in (1842-1915) kurduğu, siyasî, ticarî, bilimsel ve edebî bir gazete olan *Lisânu'l-Hâl'*dir ki gazete yayın hayatına hala devam etmektedir. Bunun yanında 1880 yılında Lübnanlı hukukçu ve gazeteci Nikola Nakkâş (1825-1894) da *el-Misbâh'i* çıkarmış 1908'e kadar yayın yapmıştır (dî Tirâzî, 1913, s. 33,51).

1910'lü yıllarda Beyrut'ta Arapça edebî romanların basıldığı *el-Enîs* dergisi görülmekte olup bu

dönemlerde gazete ve dergilerin el-Enîs gibi haftalık hikâye, roman, tiyatro ya da edebî eleştiri sayfalarını yayınladığı görölmektedir.

Cezayir'de Gazetecilik

Cezayir'de hikâye, Arap gazeteciliğinin ortaya çıkmasıyla kendini göstermiş olup 1928 yılında *el-Fethu'l-Kâhiriyye* adlı dergide Muhammed Sa'îd *ez-Zehrâviyyu* hikâyesinin bölümlerini yayınlamıştır (Nevfel, 2008, s. 179).

Fransız hükümeti tarafından 1847 yılında çıkartılan *el-Mübeşşir* gazetesi, Cezayir gazeteciliğinde ilk gazete olup, Arapça ve Fransızca olarak ayda iki kez yayımlanan gazetedir. Küçük boyutta bir gazete olan *el-Mübeşşir*, ülkenin bazı seçkin yazarları tarafından düzenlenmiş ve bu gazete şimdiye kadar yayım hayatına devam etmektedir. *el-Mübeşşir*'i 15 Eylül 1847'de Abdulmâlik Murtaza çıkarmış, bununla birlikte Arap basının Cezayir'de tanınmaya başlanmıştır (dî Tirâzî, 1913, s. 24).

Abdulmâlik Murtaza'dan başka Ömer b. Kaddûr el-Cezâiriyye (1887-1930) de edebî gazetecilikte önemli Őeyler yapmıştır.1913 yılında *el-Farûk* gazetesini "Kalemim gönlümdeki üç lisandan geçer; Dinim, vicdanım ve vatanıma olan sevdam." sloganıyla yayınlamasıyla Ömer b. Kaddûr el-Cezâiriyye Cezayir'de Arap basınının öncülerinden biri olarak kabul edilmiştir. Fîlib dé Tırâzî *Târihu's-Sahafet* adlı kitabında Ömer b. Kaddûr el-Cezâiriyye'den bahseder ve onun *el-Farûk*'tan başka 1906 yılında el-Livâu'l-Kâhiriyye'yi, 1907'de *et-Tekaddümü't-Tûnusiyye*'yi, 1911'de *el-Hâdiratu ve'l-Mübeşşir*'i ve el-Hadâratu bi'l-Âsitâne'yi neşrettiğini söyler. Ömer b. Kaddûr el-Cezâiriyye basın alanında birçok yayım çıkarmış ama gazetecilikteki asıl ününü *el-Farûk*'la almıştır (dî Tirâzî, 1913, s. 51).

Cezayirli hikâye yazarlarının öncüleri ve yayınladıkları gazete ve dergiler yayım tarihleri ile birlikte şu şekilde sıralanabilir; Ahmed b. 'Âşûr, Ebu'l-Kâsım Sa'dullah / *el-Besâir* gazetesi (1937- 1956), Ebu'l-'İd Dûdû / *en-Nedve* gazetesi (1957) ve el-Fikr gazetesi (1958), Tâhir Vattâr ve Muhammed Dîb / *el-Âdâb* (1957), Osmân Sa'dî / *el-Mücâhid* gazetesi (1960) (Nevfel, 2008, s. 179).

Cezayir gazeteciliğinin öncü gazete ve dergileri şu şekilde sıralanabilir; el-Arabi Fahhâr; *el-Misbâh* gazetesini iki dilde, ardından XX.yy'ın başlarında Sâdık Dânidin el-İslâm'ı, Ömer Râsim *el-Cezâir*'i çıkarmışlardır. Gazeteciliğin yanında dergiler yayımlanması da Cezayir'de diğer ülkelere nazaran oldukça geç başlamıştır. 1936-1937 yıllarında Konstantin'de *Mizâb*, *el-Ümmet*, *eş-Şihâb*, *eş-Şer'at ve es-Sırât* adlı dergiler haftalık olarak çıkarken 1920'de *el-Cezâir*, *Afrîkiyya's-Şimâliyye*, *Kevkebu Afrîkiyyâ* ve *el-İkdâm* dergiler yayımlanmıştır (Nevfel, 2008, s. 222).

Fas'ta Gazetecilik

Yayıncılık ortamının toplumun ritmine ayak uyduramadığı bir dönemde, edebiyat dergilerinin yanı sıra gazeteler ve bunların kültürel ekleri de çoğu kere edebî ve kültürel kuşakların fikir üretiminin ortaya çıkmasına zemin hazırlayabilmektedir. Fas'ta gazetecilik ve edebiyat arasındaki ilişki, modern edebî türlerin ortaya çıkışı bağlamında önemli bir noktadır. Faslı bir akademisyen, romancı, şair ve çevirmen Ahmed el-Medîni'nin (d.1947) *Fas'ta Hikâye Sanatı* adlı kitabında göröldüğü gibi gazetecilik, ülkede hikâye yazarlığının ortaya çıkışının arka planında önemli bir rol üstlenmiştir. Bu durum hem modern anlamda nesir türlerinin ortaya çıkışına katkı sağlamış hem de okuyucunun, 1940'larda yayımlanan Doğu ve Batı hikâye metinleri ile doğrudan karşılaşmasına fırsat sağlamıştır (el-Medîni, 2022, s. 57).

Fas'ta çıkarılan ilk gazete 1889 yılında Tanca'da *el-Mağrib* adlı gazete olup Bazı Lübnanlı edipler

tarafından kurulmuş fakat yayın ömrü çok fazla olmamıştır. Ardından hepsi Lübnanlı gazeteciler tarafından olmak üzere 1900 yılında yine Tanca'da *el-Mağribu'l-Aksâ*, 1905'te Rabât ve Tanca'da *es-Se'âdet* gazetesi, 1906'ta Tanca'da *es-Sabâh* dergisi, 1907'de *Lisânu'l-'Arab* gazetesi çıkarılmıştır. Fas'ta çıkarılan diğer gazete ve dergilerin tarihî sıralaması da şu şekilde yapılabilir; 1933-Tatvân *es-Selâm* gazetesi, 1936-Rabât *el-Vidâd* (Dostluk) gazetesi, 1937-Rabât *el-Atlasî* (Atlantik) gazetesi, 1937-Rabât *el-Mağrib* gazetesi, 1937-Rabât *Vahdu'l-Mağribiyye* (Mağriplilerin Birliği) gazetesi, 1938—Rabât'ta *el-Mülhaku's-Sekâfi li'l-Mağrib* dergisi (el-Hâcî, t.y., s. 6).

20.yy.'a gelindiğinde Fas gazeteciliğinin edebiyat ve şiire birlikte önem verdiği görülmekte olup, gazete isimlerinden anlaşılacağı üzere Arap ve Arapça çerçevesinde vatan, millet, dil ve kültür öğelerini ön planda tutma gayreti sarfedilmiştir. Zira 1971 yılında *el-İttihâdu'l-Vataniyyu li'l-Kuvvâti's-Şu'ubiyye* (Milliyetçi Güçlerin Vatani Birliği), *et-Terbiyetu'l-Vataniyye* (Vatan Eğitimi), *el-İlm* (İlim) *es-Sekâfetu'l-Cedîde* (Yeni Kültür) ve *es-Sekâfetu'l-'Arabiyye* (Arap Kültürü) adlı gazete ve dergiler çıkmış, bunun yanında *el-Hüsnâ* (En Güzel), *el-Fecr* (Şafak), *el-Eklâm fi Silsileti'l-Kadîme ve'l-Hadîse* (Eski ve Yeni Silsilede Kalemler), *el-Kıssa ve'l-Mesrah* (Öykü ve Tiyatro), *Enfâs* (Ruhlar), *Tatvânu'l-Mağrib* (Fas'ın Tatvan'ı), *el-Vahdetu'l-Mağribiyye* (Faslılar Birliği), *Sahrâu'l-Mağrib* (Fas'ın Çölleri), *es-Süreyyâ* (Süreyya Yıldızı) adlı edebî öğeleri de zikredilmektedir (Nevfel, 2008, s. 226).

Fas'ta edebî gazeteciliğe ilk örnek olarak Fas'ın ilk ve en saygın şairlerinden Abdülkerîm et-Tabbâl (d.1931) verilebilir. İlk şiirlerini 1952'de *el-Enis* dergisinde yayımlayan et-Tabbâl, eserlerinin tamamını ise 2000 yılında yayımlamıştır. Aldığı farklı eğitimlerle geleneksel, dinî ve modern kültürü birleştirme fırsatı bulmuştur. Dünyanın en eski üniversitelerinden sayılan Fas'taki el-Karaviyyîn Üniversitesinde fıkıh, İslam medeniyeti ve klasik Arap şiir eğitimini alanının âlimlerinden alan Abdülkerîm et-Tabbâl, dergi ve gazete bakımından oldukça kısıtlı bir imkâna sahip olduğunu sadece Albert Edîb'in çıkardığı Lübnan dergisi *el-Edîb*'i okuma fırsatı bulduğunu buna karşılık üniversitenin kütüphanesinde bulunan sadece Şevkî(1868-1932), Bârûdî (1839-1904) ve Hafız İbrahim'in (1872-1932) şiirlerine ulaşabildiğini ifade etmiştir. Ardından Fas'ın bir şehri olan Tetvân'a geldiğinde *el-Enis*, *el-Mu'temed*, *el-Envâr*, *el-Ketâme*, *el-Ma'rife* ve *el-Hadîga* gibi birçok edebiyat dergisiyle tanışmış, kendini bir nevi dereden denize atlamış gibi hissetmiştir (URL-5). Fas'ta edebiyat gazeteciliği, kaleminin gücünü tanıtmak isteyen birçok şair, hikâyeci ve edebiyatçıya da fırsat vermiştir. Abdülkerîm et-Tabbâl'ın yanında Muhammed es-Serğînî (d.1930) *el-İlm* gazetesinde, Abdullah Râcî' (1948-1990) ve Hasan Necmî (d.1960) *el-İttihâdu'l-İştirâkiyyu* gazetesinde yayın yapan sanatçılardan bazılarıdır (el-Hâcî, t.y., s. 9)

Fas'ın Tetvân şehri, Akdeniz ile İran arasındaki Arap devletlerini kapsayan Orta Doğu'daki bölgeyi temsil eden el-Meşriku'l-'Arab'la (Doğu Arap) da derin ilişkileri olan bir kültür şehridir. Bu şehir hem Doğu Arap hem de İspanyol şiirine açılan bir penceredir. Güney Amerika'ya göç eden Mehcer edebiyatçılarının çıkardığı *el-'Usbetu'l-Endülüsiyye* ve *eş-Şark* dergileri ve İspanya'da yayınlanan *el-Menâra* dergisi ile Fas'ta hem İspanyol şairlerin hem de Mehcer edebiyatçılarının şiirleri ile tanışılmış bu vesileyle göçmen şairlerin başlattığı Arap şiirinde modernlik hareketi Fas'ta da yerini almaya başlamıştır. Fas'taki gazeteler ilk olarak Arapça ve Fransızca yayın yapmış, ardından İspanyolca, İngilizce ve Berberiler tarafından kullanılan ve Fas'ta resmî dil olarak kabul edilen Amazîğ dilinde yayımlanmıştır. *İfrîgiyyâ'l-Liberâliyye* gazetesi 1820'de İspanya'da kurulan ve ülkede yayımlanan ilk gazete olup *el-Mağrib* gazetesi ise 1886 yılında kurulmuş, ülkenin ilk Arapça gazetesidir. Ülkede Fransız sömürgesinin etkili olduğu alanlardan biri de gazetecilik olup Fransızca basılan ve dağıtılan gazete sayısı 1981 yılında 62.000 iken 1999 yılında 130.000'e ulaşmıştır. Zamanla Arapçaya olan ilgi artmış Arapça çıkan gazetelerin oranı yüzde yetmiş iken Fransızca yayınlanan gazeteler yüzde yirmi altı oranına yükselmiştir (el-Hâcî, t.y., s. 11,12).

Abdulkerim et-Tabbâl'ın verdiği bir röportajdan yola çıkarak Fas edebiyatındaki gazetecilik ve kültürel faaliyetler şu şekilde özetlenebilir: Kırklı yıllarda Fransız sömürmesine maruz kalan Fas'ta mevcut olan sıkıntılardan biri kültürel zorluk ve ulusal sessizlik hareketiydi. Ardından yaşanan İspanyol sömürgesi ülkeyi Fransız sömürgesi kadar olumsuz etkilememiştir. Nitekim Fransa'dan farklı olarak İspanyol sömürgeciliği, Fas'ın kendi kültürel farkındalıklarından oluşan gazete, edebiyat dergileri ile tiyatro, sinema, kütüphane gibi kültürel yapıların güçlenmesine sebep olmuştur. İspanya'daki tiyatro, müzik ve edebî grupların Fas'ı ziyaretleri ile İspanya'daki edebî ve sanatsal deneyimler Fas'ı Doğu'ya ve Avrupa'ya tanıtan bir pencere olmuştur. Hatta et-Tabbâl'ın kendisi bile şiirsel deneyimindeki etkileşimi bu duruma bağlamıştır (URL-6).

Tunus'ta Gazetecilik

Mısır'da *el-Cevâib* (Cevaplar) gazetesinin çıkması Arap gazeteciliğinde dönem noktası olmuştur. Bunun etkisi Tunus'ta da bir yıl sonra kendini göstermiş 1861 yılında Tunus'un ilk resmi gazetesi olan *er-Râidu't-Tûnusî* (Tunus'un Öncüsü) yayınlanmıştır. Bu da Tunus'u edebî gazetecilikte, XIX. ve XX. yy. 'da süreli yayınlar açasından çok sayıda yayım yapan bir ülke haline getirmiştir. Zira 1888'de *el-Hâdira* (Medeniyet), 1889'da *ez-Zehrâ* (Çiçek), 1890'da *el-Basîra* (Öngörü), 1895'te *Sebîlü'r-Reşâd* (Akıl Yolu) neşredilmeye başlanmıştır (di Tirâzî, 1913, s. 259; Nevfel, 2008, s. 224).

er-Râidu't-Tûnusî Hayreddin Paşa döneminde gelişmiş bir gazete olup edebiyat, siyaset ve sosyoloji konularına yer vermiştir. *el-Cevâib* gazetesinin ardından 1896 yıllarında kurulan, bir eğitim ve kültür derneği olan Haldûniyye Cemiyeti tarafından *el-Bedr* (Ay), *ez-Zeytûniyye* (Zeytin), *el-Hayâtu't-Tûnusiyye* (Tunuslunun Hayatı), *en-Nedve* (Kulüp), *el-Fikr* (Düşünce) gazeteleri çıkarılmıştır.

Tunus gazeteciliğinde önemli bir isim olan Ali Bûşûşe (1859-1917) Tunus-Benezrat doğumlu, varlıklı bir ailenin çocuğu olup, eğitiminin bir kısmını Tunus'ta aldıktan sonra İngiltere'ye gidip eğitimini orada tamamlamıştır. Aldığı dil eğitimlerinin yanında İngiliz dili ve edebiyatı alanında uzmanlığını almış olan Ali Bûşûşe, Tunus'un işgal öncesinde ve sonrasında yaşadığı kötü duruma karşı son derece coşkulu ve reformist devrimi temsil edip, dönemin reformist paşası Hayreddin Paşa'ya, onun fikirlerine hayranlık duyup, reformist tutumlarına ve fikirlerine bağlı kalmıştır. İngiltere'den Tunus'a döndüğünde Fransa'nın işgali ve Osmanlı Devleti'nin zayıflaması onun millî duygu ve düşüncelerini harekete geçirmiştir. Nahda Hareketinin Tunuslu edebiyatçıları, Arap-İslam kültürünün Mağrip'te ve İslam dünyasında yayılmasında öncü rol oynayan İslamî bir eğitim sistemi olan Zeytûnî hareketinin (Şetrâ, 2009, ss. 22-56) öncü yazarları ile ve dönemin ilim adamlarından Şeyh Muhammed Es-Senûsî'nin kurduğu *er-Râidu'r-Resmiyyu't-Tûnusî* (Tunusluların Resmi Öncüsü) gazetesi ile birleşerek basın yoluyla Tunus'ta millî duyguları daha yüksek sesle haykırmaya başlamışlardır (Parıldı, 2011, s. 329,330). Her kesimden Tunus'un eğitimli gençlerini bir araya getiren bu grubun en önemli amacı, sömürgeci eğilime karşı koyma, çalışmalarıyla fikirlerini yayma ve toplumun her kesiminden düşünce insanlarını etraflarına çekebilmektir. Bunun için düşünür ve reformcu kimliğiyle Ali Bûşûşe, Tunus'ta çıkan ilk ama resmî olmayan Arapça kaleme alınan *el-Hâdira* gazetesini kurmuştur. Gazete 2 Ağustos 1888'de ilk sayısını yayınlamış, ardından I. Dünya Savaşı sırasında bir yıl kadar durdurulmuş ve sonra devam edip 1915 yılına kadar toplamda 27 yıl yayın hayatına devam etmiştir. 19.yy'ın en ünlü Tunuslu gazetecilerden biri olarak kabul edilen Ali Bûşûşe, Tunus toplumunu kasıp kavuran sömürgeciliğe karşı yeni nesilleri aydınlatmak için kurduğu *el-Hâdira* gazetesini zamanla yazarların ve kalemlerin yarıştığı edebî bir platform haline getirmiştir (URL-7)

Ali Bûşûşe yanında *el-Hâdira* gazetesinin kurucularından biri de Muhammed Belhûcâ (1869-1942), Ali

el-Verdânî (1860-1914) ve Muhammed el-Asram'dır.(1866-1925) Türk asıllı ama doğma büyüme Tunuslu olan politikacı ve tarihçi Muhammed Belhûcâ, gazetenin matbaa kısmında bulunmasından yararlanarak tarihî araştırma ve biyografi alanında birçok eserini ve yazısını yayımlamış, hatta kendine ait bir takım Tunus el yazması kitap da basmıştır (URL-8). Tunuslu Ali el-Verdânî'ye aldığı eğitimler ve öğrendiği yabancı diller vasıtasıyla Osmanlı döneminde sarayda birçok ilmî görev verilmiştir. İlk olarak Türkiye'ye gelip Türkçe öğrenen Ali el-Verdânî, 1886 yılında Türk hükümetinin İspanya, Paris ve Londra'ya gönderdiği kültür heyetinde tercümanlık yapmış, ardından Tunus'a dönerek, Türkiye'de geçirdiği dönemi, Türkiye'nin özellikle İstanbul'un güzelliklerini, Müslümanlar ve İspanya'daki ilmî mirasla bağlantısını, İstanbul'daki kütüphanelerde bulunan Arapça eserleri, Endülüs ve Arap edebiyatındaki Türk etkisini *er-Rihletu'l-Endülüsiyye* (Endülüs Yolculuğu) adlı kitabında ve yazılarında kaleme almıştır. *el-Hâdira* gazetesinin 3.sayısından itibaren kitabından yayımlar yapmış ve 9. sayısında da *Fî Risâi's-Şeyh Seyyid Osmân eş-Şâmih* (Seyyid Osman eş- Şâmih'in Mersiyesi) adlı kasidesini yayımlamıştır (URL-9 & URL-10).

Tunus'ta yayımlanan gazetelerden biri de Abdurrahman es-Sanâdilî'nin 1889 yılında kurduğu, siyasî nesir nispetinde, gazete-makale niteliğinde *ez-Zehrâ*'dır. Tunus'a yerleşen Cezayirli bir aileden gelen Abdurrahman es-Sanâdilî (1850-1935) Tunus gençlik hareketine katılmadan sempati duyan, Tunus'ta birçok ismin eğitim aldığı Zeytûna Camisinde eğitim almış ve Fransızca'yı iyi bilen es-Sanâdilî Tunus gazeteciliğinin öncülerinden biri olup gazete kariyerine ilk olarak Mısır'da matbaada çalışarak başlamış, ardından 20 Haziran 1889'da *ez-Zehrâ*'yı kurmuş, o zamanki basın kanununun gerektirdiği malî teminatı ödeyemediği ve 1904 yıllarında Çakkâr hapishanesindeki gardiyanların vahşi davranışlarını ifşa edip eleştirdiği için 1897-1904 yılları arasında yayından kaldırılmıştır. 1911'de Tunus'ta olan bazı olaylardan sonra yasaktan muaf tutulan tek gazete olarak kalan *ez-Zehrâ*, 1920 yılına kadar Tunus medyasını tekelinde tutmaya devam etmiştir (URL-11).

Tunuslu, Zeytûna Camisinde eğitim almış, Mısır el-Ezher'de görev yapmış yazar Muhammed el-Hadr Hüseyin'in (1876-1958) (URL-12) 1904 yılında çıkardığı ve Tunus'un ilk dergisi olan *es-Se'âdetu'l-Uzmâ*; Tunus gazeteciliğinin öncü isimlerinden biri olan, diğerleri gibi Haldûni Enstitüsü'nden mezun olan el-Beşîr el-Fûratî'nin (1882-1954) Mısır'dan matbaa getirip, 1907 yılında haftalık çıkardığı *et-Tekaddüm* gazetesi (URL-13), Tunuslu ve Zeytûna Camisinde morfoloji ve gramer eğitimi almış, *es-Sevâb*, *ez-Zehrâ* gibi gazetelerin editörlüğünü yapmış, Tunus'un ilk edebiyat derneği olan el-Verdiyye'nin kurucularından olan Muhammed el-Ce'âibî'nin (1880-1938) 1908 yılında kurduğu, Tunus'un ilk edebî dergisi olan *Hayreddin* adlı dergi (URL-14), Osman b. Ömer tarafından 1907 yılında kurulan *el-Hakikat* gazetesi ve Hüseyin İbn Osman tarafından 1904 yılında kurulan *er-Reşîdiyye* gazetesi, Tunus'ta yayımlanan diğer gazete ve dergilerden bazılarıdır (Nevfel, 2008, s. 223).

Tunuslu edipler bu gazete ve dergilere yazılarıyla oldukça destek vermişlerdir. Örneğin; Tunuslu Abdulaziz el-Mes'ûdî şiirlerini 1904 yılında gençlik, düşünce ve kültür dergisi olan *es-Se'âdetu'l-Uzmâ*'da, Tunuslu kısa öykü ve roman yazarı el-Beşîr Harîf (1917-1983) 1957 yılında *el-Fikr* dergisinde *el-İflâs* romanını, Sâlih Suveysî 1906 yılında *Hayreddin* dergisinde *el-Hayfâ ve Sirâcu'l-Leyl* (Hayfa ve Gecenin Kandili) adlı çalışmasını ve edebî makalelerini yayımlamıştır. Tunus edebiyatını tarihlendiren, Batı edebiyatını Arapçaya aktararak Tunus'ta kısa öykünün öncüsü olan Muhammed el-Beşrûş (1911-1944) 1938 yılında *el-Mebâhis* dergisinin ilk sayısını çıkarmıştır. Ancak maddî zorluklar ve dönemin siyasî çekişmeleri nedeniyle 1944 yılına kadar ara verilmiş, 1944'te gazete boyutuyla yeni bir dizi çıkmaya başlamış, üç yıl yayın hayatına devam etmiştir (URL-15). Tunus'un ileri gelen edebiyatçılarının yazılarının yer aldığı dergide ilk olarak Tunus'un hatta Arap edebiyatının usta kalemi Ebu'l-Kâsım eş-Şabbî (1909-1934) *el-Fennu ve'n-Nefsu'l-Arabiyye* (Sanat ve Arap Ruhı) adlı makalesini yayımlamıştır

(Nevfel, 2008, s. 224).

Tunus gazeteciliğinin merkezinde basın, edebiyat ve eğitim krizine değinilerek, Arapça eğitiminin zayıflığı okuyucu kitlesinin azlığı, hükümet desteğinin eksikliği ve basın-yayın krizinin çözümlenmesi gerektiği belirtilmiştir. Tunuslu gazetecilerin ortak amaç ve genel düşünçesi her şeyden önce Arap kültürün ön planda olması ve eğitimin Arapça olması gerektiğidir. Bu nedenle bazı gazetecilerin yaptığı, yazılarını elit kesimin dilinden geniş halk diline taşımak olmuştur. Mısır'da modern edebiyatının üstatlarının yaptıkları örnek alınarak insanların günlük yaşamlarından çok uzak içerikler içeren, anlaşılması güç, klasik ve edebî dili dönemin anlayabileceği dile çevirmek olmuştur. Ayrıca 1901 yılından itibaren yeni bir matbaa kanununun çıkarılmasıyla haftalık gazeteler çoğalmıştır. Buna Mısırlı reformist, yazar ve hukukçu Muhammed Abduh'un (1849-1905) yenilenmek adına Tunus ve Cezayir'i ziyaret etmesi, eğitim ve kültür derneği olan Haldûniyye Cemiyetinin kurucu isimlerinin bir araya gelmesi oldukça yardımcı ve etkili olmuştur. 1912 yılında yaşanan siyasî ve düşünce savaşı neticesinde ilan edilen sıkıyönetim 1920'ye kadar sürmüş, bu süre zarfında yarı resmi olan *ez-Zehra* gazetesi hariç diğer yayın organlarının yayımlanması durdurulmuştur. Bu sekiz yıllık süre zarfında ülkeden göç eden edebî kalemler ülkeye geri dönmüştür. Tunuslu siyasetçi Abdulaziz es-Se'âlibî (1874-1944) *el-Fecr'i*, Sâdıkiyye edebî topluluğu 1930'da *es-Sâdıkiyye*'yi çıkarmıştır. Bu 1920'li dönemde Arapçaya çevrilmiş hikâyeler yayımlayan dergiler, anlatı sanatının yeniden doğuşuna katkıda bulunmuş, 1930'lu yıllarda çıkan dergi ve gazeteler de yayımlanan yazılar ise konu bakımından siyaset, bilim, sanat, sosyoloji, tiyatro ve hikâye sanatı gibi birbirinden farklı konular içermiştir.

Arapça Dergiler

Cerîdetun kelimesi, yapraksız hurma dalı anlamına gelmekle birlikte gazete ve dergi kelimelerinin her ikisi içinde kullanılmaktadır. Zaman sonra mecelletun kelimesi dergi için kullanılmakta olup gazete için sahîfetun ya da cerîdetun kelimeleri kullanılmış ve bu kullanımı ilk defa Lübnanlı filozof ve filolog olan İbrahim Yazıcı (1847/1906) yapmıştır (Dâğir, 2000, s. 540). Arap dünyasında dergilerin tarihi de gazeteler kadar eski olup 1865 yılında Kahire'de Doktor Muhammed Ali Paşa el-Baklı ve İbrahim Dusûkî ile birlikte Arapça yayınladıkları *el-Ye'sûb* (Yusufçuk) dergisi Arapça yayımlanan ilk tıp dergisidir. Ardından Beyrut'ta 1870 yılında el-Bustânî tarafından yayımlanan *el-Cinân* dergisi, bilim, edebiyat ve siyaseti birleştiren genel bir dergidir. Ayda iki kere çıkan dergi, on yıldan fazla yayın hayatına devam etmiş, siyasetten edebiyata, tarihe, tıbbı, hukuka, siyasete, spora ve matematiğe o dönemin birçok alandan usta kalemlerini ağırlamıştır. Selîm Butrus el-Bustânî (1848/1884) tarihî romanlarını, ilmî, edebî ve siyasî tarihi ele aldığı makalelerini *el-Cinân*'da yayımlamıştır (Türken Çakır, 2020, s. 416).

İlk yayımlandığı dönemlerde konuları ayrıştırmadan yayımlanan dergilerin ardından konular zamanla ayrışıp yavaş yavaş konularına göre uzmanlık alanlarına ayrılmaya başlamıştır. Aynı yılda yani 1870'de Beyrut'ta es-Sabûncî edebî ve ilmî eleştiri dergisi *en-Nahle*'yi, kurmuş, Lübnanlı şair Nevfel el-Hâzin (1820-1905) *el-Ca'be*'yi (Bildiği şeyleri aktaran kişi anlamında) Lübnan'da kurmuş fakat derginin ömrü uzun sürmemiştir. Aynı yıl Mısır'da da dergiler yayımlanmış olup onlara Mısır gazetecilik maddesinde tarihsel sıralamayla bahsedilmiştir (URL-16).

1877 yılında Lübnan'da konu bazlı dergilerin basımı hız kazanmış, Doktor Bûset tarafından çıkarılan *et-Tabîb* dergisi, tıp alanında çıkan dergi olup ele değiştirerek günümüze kadar yayın hayatına devam etmiş bir dergidir. 1886 yılında yayımlanan *eş-Şifâ* dergisi ve *el-Hukûk* dergisi bu dönemde Mısır'da yayımlanan dergiler arasında olup, el-Hukûk'un yayın hayatı devam etmektedir (es-Sukkût, 2007, s. 462).

1892 yılında Kahire’de basılan *el-Hilâl* dergisinde de edebiyattan, tarihten, sosyolojiden, teknolojiden bahsedilmiş olup, çeşitli konulardan oluşan ek kitapçıkları bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi İslamiyet’ten önceki Arap tarihinden modern Arap edebiyatı tarihine kadar geçen edebî, siyasî ve tarihî konuların ele alındığı “İslam Medeniyetleri Tarihi” başlıklı bölümdür. *el-Hilâl* dergisinin yayınlandığı yıl Mısırlı yazar ve siyasî aktivist Abdullah Nedîm (1842/1896) edebî eleştiri dergisi *el-Üstâd*’ı yayımlamış, ilk yılında hükümet tarafından kapatılmıştır (Aldamen, 2024, s. 71). Aynı yıl İskender Şelhûb *el-Fetâ’yı* çıkarmış (ki aynı yazar 1857 yılında da *es-Saltanat* adlı gazeteyi çıkarmıştır (URL-17; es-Sukkût, 2007, s. 463). Hind Nevfel ise ilk kadın dergi olan *el-Fetât*’ı çıkarmıştır. Bu dönemden sonra daha çok özel konular üzerine yirmiden fazla dergi çıkmış, matematik alanında *el-Mühendis*, şiir alanında *el-Manzûm*, hukuk alanında *eş-Şer’â*, *el-Kadâ*, *el-Ahkâmü’l-Mısriyye*, zirai alanda *er-Ravda*, maliye alanında *el-Yânasîb*, ticaret alanında *Mecelletu’l-Ğurfetü’t-Ticâriyye*, resim alanında *es-Suveriyye*, hukuk, iktisat ve sosyoloji alanında *Mecelletu’l-Ulumi’l-İctima’iyye* ve iktisatta *Mecelletu’t-Te’avun* bunlara örnek olarak verilebilir (Arap gazeteciliğinde kadın yazarlar için detaylı bilgi için; Öncel, 2020, s. 198).

Sonuç

Arap edebiyatında edebî gazetecilik, öncelikle edebiyat ve gazete arasındaki ilişki açıklanarak anlatılabilir. Edebiyat ve gazetecilik kendi içinde cisimleştikleri gibi Arap kültürel farkındalık hareketine de eşit şekilde hizmet etmişlerdir. Edebî gazeteciliğin ortaya çıkmasındaki sebeplerden biri Arap okuyucusunun Arap kültürel hareketinden biri olan gazetecilik ile edebî tutkusunun bir araya gelmesidir. Arap dünyasında bazı gazeteler kapılarını üretken yazarlara ve edebî çalışmalara açmış, sadece edebiyat ve gazeteciliği aynı çatı altında toplamamış, okuyucunun da oldukça ilgisini çekmiştir. Bu durumda gazete ve dergilere kısa öykünün, şiirsel ve eleştirel metinlerin girişi, basının gelişmesine, zenginleşmesine, değerinin yükselmesine ve farklı bir renk almasına katkıda bulunmuştur. Hatta edebî eserlerin gazete gibi çoklu kaynaklarla birleşerek bir nehir gibi büyüüp okuyucuya ulaşması hem duygu ve düşüncelerin hem de bilgilerin tek kaynaktan çıkmasına da olanak sağlamıştır.

Edebî gazetecilik edebî çalışmalarla sınırlı kalmamış, edebî bir tür olan edebî eleştirinin de gelişmesine de öncülük etmiştir. Çünkü basın, eserlerin dikkatle okuma yeteneğinin gelişmesine, eserlerin daha kaliteli oluşumuna katkı sağlayan, edebî eleştiri türünün yayılmasına da ön ayak olmuştur.

Orta Doğu’da gazeteciliğin etkisi sosyal, politik ve mezhepsel çeşitliliğe göre değişim göstermiştir. Gazeteciliğin de belli bir dil ve üslup kullanmış olması ham maddesinin aslında edebiyat olduğunu göstermektedir. Zira edebiyattan etkilendiği gibi edebiyat üzerinde doğrudan ve güçlü bir etkiye de sahiptir. Gazetecilik, Arap edebiyatının yenilik hareketlerini başlatan edebî ekollerin kaleme aldıkları deneme, öykü ve oyun gibi modern edebiyat türlerinin doğuşu ve yayılmasında da bir beşik görevi görmektedir. Zira hikâyeler ve romanlar bir kitap olmadan önce tefrika roman denilen seri olarak yayımlanıyordu. Ayrıca gazetecilik ile birlikte Arap dilinin yeni dilsel ifadeleri ve yeni kelime dağarcığı da daha çabuk yayılmaya başlamıştır.

Arap toplumunda matbaanın kurulup, gazete ve dergilerin yayın hayatına geçmesiyle halkın farkındalıkları artmış, ilk başta tercüme yoluyla Batı edebiyatının tanınmasına ön ayak olmuştur. Gazetecilik ve tercüme faaliyetleri ile toplum hem kendi dilinde hikâyeler okumuş hem de yabancı hikâyeleri okuma fırsatı yakalamıştır.

Arap ülkelerindeki edebî gazetecilik 19.yy’da başlamış, sanatsal öğeler taşıması, konularda çeşitlilik

göstermesi ve bütün Arap ülkelerine yayılması 20.yy'da gerçekleşmiştir. Arap topraklarının sömürgelerle, siyasî olaylarla birbirinden ayrılması ve artık müstakil uluslar olması, kendini ve dünyayı tanıma ve tanıtması gazete ve dergilerin de ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Hatta Arap ülkelerinde ilk ulusal gazete Filistin ve Mekke'de Hicaz'da *Hicâz* adlı gazete ile kendini göstermiştir. Arap ülkelerinde yaşanan sömürgeciliğin ve onlarda uyandırdığı Arap milliyetçiliği duygusu, Osmanlı Devletinin zayıflaması ile kendi aralarında yaşanan gruplaşmalar, yenilikçi ya da klasik edebiyatçılar arasında geçen edebî üslup çatışmaları, millî konuların yanında bilim, sosyoloji, tarih, edebiyat gibi konuların yer alması Arap gazeteciliğinin ele alınması gereken noktalarındandır.

1870'de Mısır'da *Ravdatu'l-Medâris*, Lübnan'da *el-Beşir* ve *el-Cenân* ile 1888'de Mısır'da *Hadîkatu'l-Edeb*, Tunus'ta *el-Hâdıra* ile 1915'te Mısır'da *es-Sefür*, Irak'ta *Ve Sadâ'l-İslâm*, Suudi Arabistan'da *el-Kible* ile 1925'te Mısır'da *el-Fecr*, Irak'ta *es-Siyâse*, *en-Necef*, 1926'da Yemen'de *el-İmân*, Irak'ta *el-Hâsıd* ile 1929'da Mısır'da *el-Mecelletü'l-Cedîde* ile 1933'te Mısır'da *er-Risâle*, Fas'ta *es-Selâm* ile Arap topraklarında zamanla gelişen gazeteciliğin ilk örnekleri görülmektedir.

Gazetecilikte dikkat çeken noktalardan biri de ülkeler arasındaki etkileşim ve dönüşümdür. Örneğin Suriye'de yaşanan siyasî çekişmeler sebebiyle edebî gazeteciler Mısır'a taşınmış ya da Lübnanlı gazeteci ve entelektüel Ya'kûp Sarrûf (1852-1927) ve Fâris Nemr (1856-1951) Beyrut'ta 1876 yılında *el-Muktetaf* dergisini çıkarıp, ardından 1885 yılında Kahire'ye taşınmış olmaları edebî gazeteciliğin Arap çevreleri arasındaki kültürel bağlantısını ve bu etkileşimin göçlerle de olduğunu göstermektedir. Arap gazeteciliğinin çok dilli oluşu da dikkat çeken unsurlardan biridir. Mesela Cezayir'de 1847'de çıkan *el-Mübeşşir* ve Tunus'ta 1860'da *er-Râid* hem Fransızca hem Arapça çıkan gazetelerdir. Buradan Arap basınının, bir grup övgüye değer entelektüel, yazar ve düşünürlerini gün ışığına çıkardığı da söylenebilir.

Kaynakça

- Adalar, D. (2007). Apollo Grubu: BİR Modern Arap Şiiri Ekolü. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 47(2), 61-81.
- Aldamen, Y. (2024). Ürdün'de Dergicilik: Kurulması ve Gelişimi. *The Journal of Communication and Social Studies*, 4(1), 67-92. <https://doi.org/10.59534/jcss.1405592>
- Bakır Dayı, R. (2021). Mehcer Edebiyatçılarının BasınYayın Faaliyetleri. İçinde *Göç Olgusunun Modern Arap Edebiyatına Etkileri* (ss. 94-101). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Baş, A. (2015). Atatürk Dönemi Türkiye-Mısır İlişkileri ve Günümüze Etkileri. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 31, 31-76.
- Çoban İnce, İ., & Özdemir, Y. M. (2023). 1909 Tarihli Anayasa Değişikliklerinin Hükümet Sistemine Etkisi. *Gaziantep Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(1), 32-44.
- Dadyan, S. (2013). Garabed Artin Davud Paşa. *Toplumsal Tarih Dergisi*, (239), 22-26.
- Dâğır, Y. E. (2000). *Mesâdiru'd-Dirâseti'l-Edebiyye*. Lübnan: Mektebetu Lübnân.
- dî Tirâzî, F. (1913). *Târihu's-Sehâfeti'l-'Arabiyye* (C. 1). Beyrut: el-Matba'atu'l-Edebiyye.
- el-Hâcî, S. (t.y.). *Târihu's-Sehâfeti fi Şimâli'l-Mağribi: Kırrâat fi'l-Kavânîni'l-Munazzame li's-Sahâfeti fi'l-Hukbeti'l-İsti'mâriyye*. Merkezi Tekâmüli li'd-Dirâsât ve'l-Ebhâs.
- el-Medîni, A. (2022). *El-Edebu'l-Mağribi'l-Hadîs*. Beyrut: Müessesetu'l-Hindâvî.
- Erol, H. İ. (2020). 1798-1859 Arası Mısır'da MATbaa: Tarih Alanında Neşir ve Tercüme Faaliyetleri. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 7(2), 171-208.
- es-Sukkût, H. (2007). *Kâmusu'l-Edebi'l-Hadîs*. Mısır: Dâru's-Şark.
- Görgün, H. (2009). Sarrûf, Ya'küb. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 36, ss. 166-167). İstanbul: TDV Yayınları.
- Hasan, C. H. (1962). *El-Edebu'l-Arabî fi'l-Mehcer*. Kahire: Dâru't-Tıbbâ'ati'l-Muhammediyye bi'l Ezher bi'l-Kâhire.
- Hızlı, K. (2022). *Yıldız Sarayı'nda Muhalif Bir Gazeteci Mâbeyn Mütercimi Louis Sâbûncî*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İshakoğlu, Ö. (2019). Göç ve Sürgün Dolu Kısa Bir Hayat: Suriyeli Şair ve Yazar Edip İshak. *III. Uluslararası Vatana Dönüş Edebiyatı*, 43-50. İstanbul.
- Livaoglu Mengüç, H. (2019). Geleceği Geçmişte Aramak: 20. Yüzyıl Mısır Tarih Yazıcılığında Kadim Köken Teması. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 6(2), 197-224. <https://doi.org/10.26513/tocd.630760>
- Mustafa, İ., & Hasan, A. (2004). . El-Mu'cemu'l-Vasît. İçinde *Sahîfe, Mecelle*. Kahire: Mektebetu's-Şurûki'd-Düveliyye.
- Nevfel, Y. H. (2008). *El-Edebü'l-Hadîs fi'l-'Âlemi'l-'Arabî*. Beyrut: Mektebetu Lübnân.
- Öncel, H. (2020). Arap Kadın Gazeteciliği ve Dergiciliği. *Doğu Esintileri*, (12), 193-220.
- Parıldi, M. (2011). İşgal Dönemi Tunus Şiirinde Avangard Bir Romantik: Ebu'l-Kâsım eş-Şâbbî. *Avrasya Etüdleri*, 40 (2), 325-354.
- Sonay, A. (2022). Osmanlı Döneminde Arapça Süreli Yayınlar. *Kebikeç Dergisi*, (53), 311-322.
- Şetrâ, H. (2009). El-Eseru'l-Hadârî liCâmi'i'z-Zeytûniyyeti 'ala'n-Nuhbeti'l-Cezâiriyye. *Mecelletu'l-Hakika*, 8(2), 22-56.
- Türken Çakır, M. (2020). Selîm Butrus el-Bustânî (Hayatı, Eserleri ve Tarihi Romanları). *Kesit Akademi Dergisi*, 6(25), 414-422.
- Yazıcı, H. (2003). Mehcer Edebiyatı. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 28, ss. 364-367). Ankara: TDV Yayınları.

İnternet Kaynakları

- URL-1 <https://alarab.co.uk/> 18.06.2024.
URL-2 <https://www.aljazeera.net/culture/2024/1/19/> 25.06.2024.
URL-3 <https://www.marefa.org/> 01.07.2024.
URL-4 <https://astrolojiokulu.com/tr/muhyiddin-i-arabi-ve-gezegenler/> 03.07.2024.
URL-5 <https://aawsat.com/> 26.06.2024.
URL-6 <https://aawsat.com/> 28.08.2024.
URL-7 <https://alhadathplus.tn/?p=26658> 17.07.2024.
URL-8 <https://www.aljazeera.net/encyclopedia/2015/3/2/> 17.07.2024.
URL-9 <https://almoajam.org/lists/inner/4823> 17.07.2024.
URL-10 <https://ar.leaders.com.tn/article> 17.07.2024.
URL-11 <https://www.digdoc.org/index>. 17.07.2024.
URL-12 <https://www.aljazeera.net/blogs/2023/4/2/> 17.07.2024.
URL-13 <https://tarajm.com/people/21545> 17.07.2024.
URL-14 <https://almoajam.org/lists/inner/5362> 17.07.2024.
URL-15 <http://www.mawsouaa.tn/wiki/> 18.07.2024.
URL-16 <https://almoajam.org/lists/inner/7738> 18.07.2024.
URL-17 <https://www.hindawi.org/books/47590408/3.3.1/> 13.07.2024.